

«Бекитемин»

Филология илиминин кандидаты
окумуштуулук даражасын коргоо

боюнча түзүлгөн К 10.22.648

диссертациялык кеңештин төрагасы,

профессор К. З. Зулпукаров

2002.2024-ж.

Ош мамлекеттик университети жана Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн К 10.22.648 диссертациялык кеңештин 2024-жылдын 16-февралындагы отурумунун

№ 16/2 ТОКТОМУ

Катышкандар: Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров (10.02.20), диссертациялык кеңештин төрагасынын орун басары ф.и.д., проф. М. Дж. Тагаев (10.02.20), диссертациялык кеңештин мүчөлөрү: ф.и.д., проф. З. К. Дербиншева (10.02.20), ф.и.д., проф. П. К. Кадырбекова (10.02.20), ф.и.д., проф. С. Н. Абдуллаев (10.02.20), ф.и.д., проф. М. И. Лазариди (10.02.20), ф.и.д., проф. Г. А. Мадмарова (10.02.20), ф.и.д., проф. К. Т. Джаманкулова (10.02.01), ф.и.д., проф. И. Абдувалиев (10.02.01), ф.и.д., проф. К. Самагов (10.02.01), ф.и.д., проф.м.а. А. Т. Абдраева (10.02.20), ф.и.д., доцент Т. К. Сыдыкова (10.02.01).

Окумуштуу катчы: ф.и.к., доц. Г. О. Ибраимова (10.02.20)

Күн тартибиндеги маселе:

2. Узбекова Самара Муратбековнанын “Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)” деген темадагы 10.02.20 – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология

илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин алдын ала коргоосу.

Угулду:

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Бүгүнкү отурумдун урматтуу катышуучулары, кворум бар талкууга филология илимдеринин 11 доктору жана 1 кандидаты катышууда.

Узбекова Самара Муратбековнанын “Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)” деген темадагы 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин алдын ала коргоодон өткөрүү. Илимий жетекчиси - ф.и.к., профессор Кадыркулова Фатима Дункановна. Анда сөз изденүүчүгө берилет.

Изденүүчү С. М. Узбекова: Саламатсыздарбы, урматтуу төрага, урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөлөрү, “Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)” деген темадагы кыска баяндаманы айтып берүүгө уруксат этиңиздер.

Теманын актуалдуулугу. Бул диссертациялык изилдөө азыркы кыргыз жана немис тилдериндеги элементардык сүйлөм маселесине арналган. Изилдөөчү тарабынан аталган маселе боюнча герман жана түрк тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөр маселесине арналган илимий изилдөөлөр серепке алынып, өзгөчө салыштырма аспектидеги лингвистикалык иликтөөлөр каралды. Бирок биз караган бардык эмгектерде жөнөкөй сүйлөмдүн синтаксистик системасы терең каралган эмес. Анткени бул маселе азыркы күндө колдонмо лингвистиканын жаңы багытында, б.а., аларды тилдердин машиналык фондунда изилдөө максатында тилдик бирдиктерин алгоритмизациясы үчүн формалык моделдерди түзүү менен иликтөөгө алынат. Аталган маселе кыргыз тил илиминде изилдене электиги менен дагы иштин

актуалдуулугун түзөт. Бул изилдоодо немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөр синхрондук изилдоого алынып, теориялык негиздери иликтенип, ошол маселелердин чегинде кыргыз тилиндеги жонокой сүйлөмдөр талдоого алынды. Немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдү салыштырып изилдөөнүн актуалдуулугун ошондой эле төмөнкүлөр шарттайт: өз ара карым-катыштагы, ар бири өтө кылдат анализди талап кылган көптөгөн теориялык маселелер талдоого алынат. Экинчи жагынан, немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн моделдери салыштырма планда толук изилденип бүтө элек. Ал эми салыштырылып жаткан тилдер генетикалык жана типологиялык жактан бири-биринен айырмаланат.

Изилдөөнүн максаты.

Изилдөөнүн максаты немис жана кыргыз тилдериндеги элементардык сүйлөмдөрдүн негизги структура-семантикалык түрлөрүн салыштыруу болуп саналат. Бул максатка ылайык төмөнкүдөй **милдеттер** коюлду:

- немис жана кыргыз тилдериндеги элементардык сүйлөмдөрдүн грамматикалык түзүлүшүн талдоого алуу;
- немис жана кыргыз тилдериндеги элементардык сүйлөмдөрдүн классификациясынын принциптерин белгилөө;
- элементардык сүйлөм мүчөлөрүнүн функцияларын жана элементардык сүйлөмдүн парадигмасын изилдөө;
- изилденип жаткан тилдердеги элементардык сүйлөмдөрдүн формалдык жана семантикалык касиеттерин изилдеп чыгуу.

Алынган натыйжаларынын илимий жаңылыгы

- 1) немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн кыргыз тилиндеги шайкештиги биринчи жолу талдоого алынды;
- 2) тектеш эмес тилдерге кирген немис жана кыргыз тилдеринде грамматикалык жалпылыктарга караганда, айырмачылыктар басымдуу келери көрсөтүлдү;

3) салыштырылып жаткан тилдерде элементардык сүйлөмдөрдө предикация кубулушу толук түрдө аныкталды;

4) тилдик системанын синтаксистик деңгээли жогорку бирдик катарында жалпы типтерди же сүйлөмдүн структуралык моделдерин жаратат. Конкреттүү кептик мазмунга ээ сүйлөм моделдери кептик агымдын элементардык ячейкасына, кептин негизги коммуникативдик бирдиктерине айланат;

5) салыштырылган тилдердин типологиялык окшоштугун жана айырмачылыгын өлчөө бирдиги катары грамматикалык категориялар боюнча бир нече этаптан турган анализ берилди.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Элементардык жөнөкөй сүйлөм тилдин синтаксистик деңгээлинин негизги бирдиги болуп саналат. Мазмун жагынан мындай сүйлөмгө бир пропозиция туура келет. Анын компоненттери өз алдынча сүйлөм боло албайт. Тил бирдиги катары элементардык сүйлөмдөр ар бир тилде системаны түзөт. Бул системалар немис жана кыргыз тилдеринде сүйлөгөндөргө бүт турмуштук тажрыйбаларын билдирүүгө мүмкүндүк берет.
2. Элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы үчүн алардын парадигматикалык маселелерин изилдөө маанилүү ролду ойнойт. Бул тыянак салттуу синтаксисте бир эле элементардык сүйлөмдүн парадигматикалык формалары сүйлөмдөрдүн ар кандай түрлөрү катары чечмеленгендиги менен түшүндүрүлөт.
3. Элементардык сүйлөмдөрдүн мазмундук түрлөрү алардын семантикалык "ролдордун" жыйындысынан турган семантикалык структуралар аркылуу аныкталат. Элементардык сүйлөмдөрдүн формалдуу түрлөрү алардын предикаттан жана актанттардан турган структуралык схемалары менен көрсөтүлөт. Кыргыз тилинин өзгөчөлүгү мейкиндик семантикасы бар элементардык сүйлөмдөрдө

актанттардын катарына сүйлөмдүн бышыктооч мүчөлөрүнүн киргизилгендиги болуп саналат.

4. Элементардык сүйлөмдөрдөгү актанттардын саны предикаттын валенттүүлүгүнө жараша болот. Бул факт немец тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн классификациясын курууда эске алынат. Кыргыз тили үчүн синтаксистеги мындай багыт өзүнүн активдүү иштеп чыгуусунун баштапкы стадиясында турат.

Биринчи бап “Изилдөөнүн теориялык негиздери” деп аталып, үч параграфтан турат. Бул бөлүмдө кыргыз жана немис тилинин салыштырма грамматикасынын изилдениш абалы, элементардык сүйлөм жөнүндө жалпы маалымат, немис жана кыргыз тилдериндеги элементардык сүйлөмдөрдүн классификациясы талдоого алынат. Тектештирме-салыштырма изилдөө тилдин калыптануу стадиясында чоң мааниге ээ.

Немис жана кыргыз тилин салыштырып изилдөө боюнча бир канча эмгек окумуштуу А. Джалдошбековго таандык. Алсак, изилдөөчүнүн «Грамматические средства в немецком и киргизском языках» (1965), «Немецкие предлоги и их функциональные соответствия в киргизском языке» (1970) аттуу эмгектери буга далил боло алат.

Ал эми изилдөөчү М. Ш. Фиш «Словообразование немецкого языка в сопоставлении с киргизским языком» (1967) аттуу өзүнүн монографиялык изилдөөсүн немис жана кыргыз тилдериндеги сөз жасоо системасын салыштырып изилдөөгө арнаган. Бул эмгекте немис жана кыргыз тилдериндеги зат атооч, сын атооч, сан атооч, ат атооч, тактооч жана этиштердин аффикстери салыштырылат.

Кыргыз жана немис тилдериндеги себеп жана мезгил багыныңкы сүйлөмдөр К.Джумабаевдин кандидаттык диссертациясында (1971) салыштырма пландагы изилдөөгө алынган.

Кийинки мезгилде немис жана кыргыз тилин тереңден салыштырып изилдөө кыргыздын белгилүү окумуштуусу А.Бекбалаевге тиешелүү. Окумуштуунун «Вопросы истории и теории синтаксической номинации (на

материале немецкого и кыргызского языков)» (1991) атуу илимий эмгеги салыштырма типология маселесин гана камтыбастан, азыркы жалпы тил илиминин актуалдуу маселелеринин бири – синтаксистик номинацияга кайрылган.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз тилинин салыштырма типологиясы акыркы мезгилде абдан өркүндөп жаткан учуру. Кыргыз жана немис тилин салыштырууда, көбүнчө, синтаксис маселеси көңүл чордонунда болгонун байкоого болот. Синтаксис тилдин эң бир татаал, көп кырдуу бөлүмү болуп саналат. Ошондуктан эки тилдин ички грамматикалык түзүлүшүн аныктоодо синтаксистик маселелер негизги мааниге ээ болот.

Немис жана кыргыз тилдериндеги элементардык сүйлөмдөрдүн классификациясы. Кыргыз жана немис тилдериндеги сүйлөмдөрдүн семантикалык жактан бөлүнүшүндө жалпылыктарды байкоого болот. Эки тилде тең жалпы жактуу, жаксыз, белгисиз жактуу, белгилүү жактуу, сүйлөм типтери бар.

Немис тилиндеги жөнөкөй сүйлөмдүн түзүлүшүнүн жалпы тенденциясы синтаксистик «бекем» моделдер болуп саналат, ал бир катар предикативдик түзүлүштөрдүн милдеттүү түрдө шайкеш келишинен көрүнүп турат.

Тилдин синтаксистик түзүлүшүндө айкашуу тиешелүү комплекстин пайда болушуна алып келет. Салыштырып көрөлү: Sind Sie krank? – Ja, Ich bin; Сиз ооруп жатасызбы? – Ооба.

Hast du das Buch gelesen? – Ja, ich habe es gelesen, Ich las es; Сиз бул китепти окудуңузбу? – Ооба, окудум

Эки тутумдуу сүйлөмдө эки негизги мүчөнүн катышуусун билдирет: ээ жана баяндооч. Бул типологиялык өзгөчөлүк немис тилиндеги сүйлөмдө мазмундун өзү ага карама-каршы келген учурларда да пайда болот, мисалы, эки бөлүктөн турган түзүлүшү формалдуу субъект *es, man* аркылуу уюшулат: *Es taut. Man liest.* – формалык жактан эки тутумдуу сүйлөм.

Классификациялоонун кийинки критерийи предметтин семантикасы болуп саналат, ага жараша немис тилинин сүйлөмдөрү жактуу, белгисиз

жактуу жана жаксыз болуп бөлүнөт. Жактуу жана жаксыз сүйлөмдөр эки тутумдуу жана бир тутумдуу болот. Буйрутма сүйлөмдөр бир тутумдуу жактуу сүйлөмгө мисал боло алат: *Komm sofort! Geht jetzt!*

Жогоруда адамдын абалын же пассивдүү процессти туюндурган эки тутумдуу жаксыз сүйлөмдөр берилген; бир тутумдуу жактуу сүйлөмдөр инверсия болуп калат, мисалы: *Ihm wurde Angst und Bange. Im Saal wurde getanzt.* Немис тилинде белгисиз жактуу сүйлөмдөр дайыма эки бөлүктөн турат: *Hier wohnt man gemütlich.*

Жөнөкөй сүйлөмдүн структуралык негизи анын курамдык бөлүктөрү катары келген синтаксистик категориялардын сапаттык деңгээли менен шартталат. Бул синтаксистик категориялар - сүйлөм мүчөлөрү, баш жана айкындооч мүчөлөр, грамматикалык жактан сүйлөм мүчөлөрү менен байланышпаган сөздөр. Булардын катышы жөнөкөй сүйлөмдүн мазмунун жана типтерин аныктайт. Мисалы: Бир адам бар башы алтын, Бир адам бар колу алтын (К.Жайн.). Булар эки тутумдуу сүйлөмдөр, анткени баш мүчөлөр катышып турат.

Лингвистикалык моделдештирүү изилдөөнүн эксперименталдык жана теориялык методу катары көп мезгилден бери колдонулат. Бирок лингвистикалык моделдештирүүнүн милдеттери жана методикасы «модель» термини сыяктуу эле бир түшүнүктү камтыбайт. Модель – белгилүү бир белгилер боюнча объектинин конструкциялоо.

Немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдү айтылыш максатына карай бөлүнүшүн изилдөөдө жай, суроолуу, буйрук жана илептүү сүйлөмдөрдүн моделдеринде каралды.

Сүйлөмдөр мазмуну боюнча ар кандай мүнөзгө, ар кандай модалдык нюанстарга ээ. Ошентип сүйлөмдөр бир нерсе жөнүндө баяндайт, билдирет, кандайдыр бир фактыны түшүндүрөт, тактайт, четке кагат.

Немис тилинде сүйлөмдөр айтылыш максатына карай төмөнкүдөй болуп бөлүнөт:

1.Жай сүйлөм (Aussagesatz), 2.Сууроолуу сүйлөм (Fragesatz), 3.Буйрук сүйлөм (Befehlsatz), 4.Илептүү сүйлөм (Ausrufesatz).

Экинчи бап “Изилдөөнүн методологиясы, материалдары жана булактары” деп аталып, бул бөлүмдө иштин объектиси, предмети жана ык-методдору, изилдөөнүн негизги аспектилери жана методдору, немис жана кыргыз тилдериндеги грамматикалык жалпылыктар жана айырмачылыктар каралат.

Изилдөөнүн материалы немис жана кыргыз жазуучуларынын чыгармаларынан алынган. Жөнөкөй сүйлөмдөрдү дыкат салыштырып изилдөөнүн ишенимдүүлүгү жана негиздүүлүгү жалпы 4500 позицияны камтыган автордун картотекасында (2500 немис тилинде, 2000 кыргыз тилинде) белгилүү болот.

Иштин объектиси болуп немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөр жана алардын кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен шайкештиги тандалып алынды.

Изилдөөнүн предметин немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөр жана кыргыз тилиндеги жөнөкөй сүйлөмдөр менен салыштырмасын сыпаттап берүү түзөт.

Бул изилдөөдө салыштырма жана жалпы тил илиминин методологиялык негиздери колдонулду. Иште методдордун үч тобу колдонулат – эмпирикалык, теориялык жана тилдик.

Изилдөөнүн негизги аспектилери жана методдору. Немис жана кыргыз тилдеринин салыштырма типологиясы тилдердин жеке типологиясынын бөлүмдөрүнүн бири, тагыраагы, жеке типологиянын негизинде өнүккөн контрастивдик лингвистиканын бөлүмдөрүнүн бири болуп саналат. Анткени, мында бир тилдин экинчи тилге салыштырмалуу өзгөчөлүктөрү ачылат, б.а. бир тилдин (немис) типологиялык мүнөздөмөлөрү кыргыз тилине карата аныкталат. Ал эми жалпы типология, жогоруда айтылгандай, дүйнөнүн айрым тилдеринин системаларын мүнөздөгөн окшош

жана ар түрдүү белгилеринин суммасын аныктоо менен байланышкан жалпы маселелерди изилдейт.

Синтаксистик типологиянын принциптерин иштеп чыккан академик И.И. Мещанинов тилдик структураны жана анын типологиялык касиетин аныктоо үчүн синтаксистик анализ зарыл экендигин белгилейт.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Ыракмат, анда эмесе, суроо-жоопторго өтсөк. Суроолоруңуздарды берсеңиздер болот.

Ф.и.д., профессор З. К. Дербешева: Тема диссертации связана и называется *элементарные предложения*, в чем отличие простых предложений от элементарных?

Издениүүчү С. М. Узбекова: Спасибо, Замира Касымбековна. Я за основы своей работы взяла труды Абрамова и он в своих трудах не отличает элементарные от простых предложений, он элементарные предложения рассматривает как простые предложения.

Ф.и.д., профессор С. Н. Абдуллаев:

1. Может ли инверсия изменять типы элементарных предложений?
2. Какие работы по элементарным предложениям в тюркском языке вы знаете?

Издениүүчү С. М. Узбекова: Спасибо Сайфулла Нурмухаммедович за интересные вопросы.

Ответ на 1-вопрос: Инверсия обязательно влияет на порядок слов предложении в немецком языке. Обычный порядок слов подлежащего глагола и дополнения может меняться. Особенно в вопросительном предложении. В немецком языке вопросительном предложении на первое место выходит если там нет вопросительного слова так как выходит глагола спрягаемая часть, не спрягаемая часть глагола уходит на самый конец предложения. Также, в повелительных предложениях тоже меняется порядок слов, где опят же если предложение два спрягаемая часть уходит в перед сказуемое в виде глагола стоит на первом месте.

Ответ на 2-вопрос: Да, я ознакомилась трудами таких тюркологов, как И.Джакубов, Н.Байжанова, М.Балакаев, Н.Баскаков и т.д.

Ф.и.д., профессор М. Дж. Тагаев:

1-вопрос: Методологической базой вашей работы, вы пишете, что являются кыргызские ученые авторы, а почему в представленных работах не указаны работы немецких специалистов лингвистов? В своей работе вы указали имена многих зарубежных ученых, также вам надо было остановиться на одной из терминологии, либо на элементарные предложения, либо на простые предложения.

2-вопрос: У вас в исследовании стоит пункт *типология элементарных предложений в немецком языке*, а когда вы говорите типология здесь должны указать классификации элементарных предложений, таблицы и т.д.. Само слово говорит о том, какие типы имеются в немецком и кыргызском языках. Если взять типы предложений, то простые предложения не имеет их.

3-вопрос: Система квалификационная, она была выполнена на основе в аспекте систематических единиц. Почему нет прагматики, почему нет человеческого фактора? Исследований в прагматическом использовании этих предложений. В чем заключается в них прагматика?

Изденүүчү С. М. Узбекова: Спасибо, Мамед Джакыпович.

Ответ на 1-вопрос: Такое замечание было у экспертов тоже и после этого я изучила этот вопрос. Посмотрели современных немецких ученых и включили в работу таких как Шендельс, Дааль, Велльмана, У.Энгель и др.

Ответ на 2-вопрос: Благодарю, Мамед Джакыпович за интересный вопрос, но мы в нашей работе не рассматривали прагматику элементарных предложений.

Ф.и.д., профессор. И. Абдувалиев: Кыргыз тилинде элементардык сүйлөм деп айтылбайт. Сиз айттыңыз суроолу сүйлөмдүн сөз башына баяндооч келет деп. Кыргыз тилинде дагы сөз башына келчү. Сиз ушул боюнча эмнеге типологиялык изилдөө жүргүзгөн эмессиз? Авторефератта көргөзүлгөн эмес экен.

Изденүүчү С. М. Узбекова: Ыракмат, сурооңузга.

Жооп: Биздин диссертациялык иште көргөзүлгөн. Жана биринчи презентацияда дагы көргөзүп кеткен элек.

Ф.и.д., профессор К. Т. Джаманкулова:

1-суроо: Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы болгондуктан, кыргыз тили менен салыштырган экенсиз. Кайсыл эмгектерге таянып салыштырганыңыз ишинизде көргөзүлгөн эмес экен, кимдердин эмгектеринин негизинде?

2-суроо: Модель дегенди кандай түшүнөсүз? Моделди бериптирсиз немис тилинде кыргыз тилинде жок, сиз эки тили салыштырып жатасыз да. Модель деп мисалды бериптирсиз, моделиңиз кайда?

Изденүүчү С. М. Узбекова: Ыракмат сурооңузга, Күлжамал Тологоновна.

1-суроо жооп: Ооба сунушунузду кабыл алабыз, ишибизде Жапаровдун, Жакыповдун, Имановдун шилтемелери бар болчу. Балким бизден техникалык ката болуп кошулган эмес окшойт.

2-суроо жооп: Моделдер боюнча немис тили менен салыштыруу болгондуктан көбүнчө немис тилин алганбыз жана моделдерин бергенбиз, слайдта көрсөтүлгөндөй эле.

Ф.и.д., проф.м.а. А. Т. Абдраева: Урматтуу изденүүчү, “Немис тилиндеги жөнөкөй сүйлөмдүн кыргыз тилине берилиши” деген кандидаттык иш корголгон Садыкова С. деген диссертант тарабынан.

1-суроо: Сиз ошол иш менен таанышкансызбы? Сиздин ишиниз менен кандай айырмачылыктары бар?

Изденүүчү С. М. Узбекова: Ыракмат Айгүл Төлөковна сурооңузга.

1-суроого жооп: Ооба карап чыкканбыз, ал диссертациялык иш менен биздин иштин айырмачылыгы элементардык сүйлөмдөрдү синхрондук салыштыруу болуп эсептелет.

Ф.и.д., проф. Г. А. Мадмарова: Вашей работе научная новизна указана, что сказуемое кыргызского языка не соответствует инфинитиву немецкого языка, потому что в нем отсутствует появление аналогии.

1-вопрос: Во втором положении, в элементарных предложениях обоих сравниваемых языков встречаются синтаксические процессы, однако они отличаются в путях притворения как это понять? Почему вы внесли как положение? Возможно вы второе хотели сказать?

2-вопрос: Алтынчы жобо боюнча дагы түшүндүрмө берсеңиз?

Изденүүчү С. М. Узебова: Ыракмат Гулипа Араповна сурооңузга.

1-суроого жооп: Экинчи жобо боюнча немис жана кыргыз тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдөгү синтаксистик процесстери жасалуу жолдору жөнүндө айтылат.

2-суроого жооп: Алтынчы жобо боюнча, бул жерде немис тилиндеги сүйлөмдөрдүн орун тартибин айтуу максатына жараша өзгөрүлүшүн айтабыз мисалы, суроолу сүйлөм башка орун тартиби, жай сүйлөмдө башка орун тартиби.

Ф.и.д., проф. К. Саматов: Менде мындай суроо элементардык сүйлөмдөр боюнча элементардык суроо. Синхрондук салыштыруу бул эмне менен өлчөнөт?

Изденүүчү С. М. Узебова: Ыракмат, сурооңузга.

1-суроого жооп: Синхрондук салыштыруу немис тилинин грамматикасындагы окшоштуктары кыргыз тили менен болгон өзгөчөлүктөрүн салыштыруу болот.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., профессор К. З. Зулпукаров: Урматтуу кеңештин мүчөлөрү, суроо-жоопторду жыйынтыктап, эксперттердин корутундуларына өтсөк. Сөз профессор Замира Касымбековнада.

Ф.и.д., профессор З. К. Дербишева: Самара Муратбековна, ишти карап чыктым. Самараны өзүн чакырып, кемчиликтерин айтып көргөзүп берген элем. Диссертант айтылган кемчиликтерин оңдогон экен, уруксат этсеңиздер кемчиликтерин эле окуп берсем.

1. Биринчи баптын тыянактарында жөнөкөй сүйлөмдүн синтаксиси боюнча XIX-XX кылымдын илимпоздорунун алгачкы эмгектеринде изилденген белгилүү жоболор кайталанып берилген.

2. Жөнөкөй сүйлөмдөрдү салыштырып талдоо үчүн автор ашыкча сандагы параметрлерди (сүйлөмдүн түзүлүшү, ар кандай критерийлер боюнча сүйлөмдүн түрлөрү, мүчөлөрүнүн табияты, кеп мүчөлөрү, грамматикалык категориялар жана аффикстердин ролу ж.б., колдонууга алган. Мындай мамиле теренирээк жана конкреттүү талдоого зыян келтирип, үстүртөн мамиле жасоого жол берип, изилдөөнүн сапатына терс таасирин тийгизет.

3. Белгилүү болгондой, диссертациялык изилдөөнүн деңгээлин камсыз кылуучу маанилүү факторлордун бири эмпирикалык материалдардын саны жана сапаты болуп саналат. Ар кандай типтеги булактардан алынган мисалдардын аздыгы жана чаржайыттандалышы диссертацияда коюлган маселелерди чечүүсүнө толук мүмкүнчүлүк бергенге тоскоол болгонун белгилейбиз.

4. Диссертациялык иштин теориялык жана методологиялык негиздүүлүгүн тузүүчү фактор – бул тиешелүү илимий эмгектер менен терең таанышып компетентүүлүгүн камсыздоо. Буларга кедерги болгон, биринчиден: кыргыз синтаксиси боюнча эмгектердин жетишсиздиги, экинчиден: заманбап түркологияда жөнөкөй сүйлөмдүн маселелери боюнча жарыяланган эмгектер эске алынган эмес; үчүнчүдөн: диссертанттын изилдөөсүндө немис синтаксиси боюнча да эмгектер колдонулган эмес.

5. Жогоруда белгиленген сын пикирлерди эске алып, толуктап иштеп чыгуу шартта Узбекова Самара Муратбекованын “Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)” деген темада 10.02.20 – тектештирмелүү, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча жазылган адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн талапкердин диссертациялык иши коргоого кабыл алуусу сунушталсын.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., профессор К. З. Зулпукаров: Сөз профессор Сайфулла Нурмухаммедовичте.

Ф.и.д., проф. С. Н. Абдуллаев: Я начну с того, что в типологии элементарные предложения и простые предложения – это не синонимы. Автор сказала, что работала, основываясь на работы Аврамова написанные в конце 60-х годов. Сейчас в 21м веке вопросы элементарных приложений очень хорошо исследована на многих даже в тюркских языках, карачай-балкарский, алтайский, хакасский и др. Что я хочу сказать. В этой работе все станет на место если автор изначально будет разводить понятие - язык и речь. Куда относится элементарное предложение? То, что у вас дается на работе разные типы и так далее, это все высказывания, речевые единицы. А элементарное предложение как единица языка к сожалению мало рассмотрена даже определении нет. Элементарные предложения все представляли, как коммуникативный узел и все. Это наминативный минимум который нацелен на обозначение денотата от предложений и все больше ничего не должно быть. Поэтому некоторые ваши разделы отдельные которые касается “айкындооч мүчөлөрү” по определению не подходят, там уже другой объект. Давайте посмотрим на положение, которое выносятся на защиту во втором положении о синтаксических процессах которые различаются путями притворения разве в разнокультурных языках это естественно? И во-вторых, мы их не должны были рассматривать синтаксических процессах. Далее предикативных пишите главное грамматическое свойство предложений.., это уже поведение в языкознании на первом курсе проходили. Дальше в элементарных предложениях эмоции выражаются посредством определенных критерий. Эмоции в элементарных предложениях они отсутствуют они не должны быть. Они в предложении появляются, когда в элементарных предложениях, реализуются высказывание, когда начинает расширяться и так далее. Взятый термин у Аврамова элементарное предложение это другое, это вы воспринимаете это как синоним простого предложения. На самом деле воспринимается как строгая единица языка. Надо привести в порядок кое-что нужно убрать, и кое-что надо добавить. Нужно доработать.

Изденүүчү С. М. Узбекова: Сайфулла Нурмухамедович, спасибо, я учту и доработаю работу по вашим замечаниям.

Ф.и.д., профессор П. К. Кадырбекова: Уважаемый председатель разрешите зачитать экспертное заключение Узбековой Самары Муратбековны на тему: “Типология элементарных предложений в немецком языке (синхронное сравнение с предложениями в кыргызском языке)” представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20-Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Соответствие работы специальности, по которой дано право диссертационному совету принимать диссертации к защите.

Представленная к защите диссертационная работа Узбековой Самары Муратбековны соответствует профилю вышеназванного диссертационного совета К. 10.22 648. В диссертации проводится исследование элементарных предложений в немецком языке в сравнении с кыргызским языком, что отвечает паспорту и направлению специальности 10.02.20.

Диссертационная работа состоит из 3-х глав, выводов, заключения, и списка литературы (226 наименований).

Актуальность данной работы объясняется тем, что синтаксическая система элементарного простого предложения форме моделей для алгоритмизации языковых единств в целях создания машинного фонда не расследована в кыргызском языкознании. Элементарные предложения рассматриваются в сравнительном аспекте с немецким языком.

Целью диссертационной работы является определение общности и различий функций членов предложений в простых предложениях немецкого кыргызского языков, классификационных принципов, модельных типов, параметров семантических моделей.

Научную новизну не буду зачитывать у вас есть.

Основные положения, выносимые на защиту.

1. Элементарные предложения являются основной единицей предложения на синтаксическом уровне.
2. Пропозиция в элементарных предложениях соответствует одной, определённой цели и форме коммуникации.
3. Для типологии элементарных предложений играет большую роль исследование парадигматических форм разных предложений.
4. Структуры элементарных предложений определяются структурными схемами, которые состоят из предикатов и их актантов.

Соискатель своей работе показала знакомство с предыдущими исследованиями, посвященными сравнительно-сопоставительным работам. Д. Буранова, З.З. Гатиатуллиной, А.А. Бекбалаева, А.Дж. Джолдошбекова, К. Умарова, Р. Чойбекова, К. Джумабаева, В.М. Карпова, Т. Турсуналиева, Н. Ирсалиевой, С. Осмоновой, О. Абдукаимовой, А. Шаменовой, Р. Шаршеновой, Б. Исмаиловой, Ч. Наймановой, Ф. Кадыркуловой и др. которых она указывает в своей работе.

Первую главу не буду зачитывать, она есть в автореферате и вы ознакомились им. Вторая глава как и во всех работах методы и материалы исследования. В третьей главе анализируются логико-грамматическое ядро в элементарных предложениях их парадигма, порядок слов, а также структурная схема и семантические модели элементарных предложений в немецком и кыргызском языках.

Соискателем получены следующие научные результаты:

Результат 1. Диссертантом подробно описаны исследования, посвященные выбранной теме в сравнительно-сопоставительных работах. Глава первая. (Параграфы 1.1, 1.2, 1.3; Глава вторая. (Параграф 2.3).

Результат 2. Диссертантом проанализированы сходства и различия элементарных предложений в немецком и кыргызском языках, также проведена их классификация. Глава первая. Параграф 1.2.1.3 глава вторая. (Параграф 2.2). Глава третья. (Параграфы 3.2.3.3).

Результат 3. Соискателем проведен анализ элементарных предложений немецкого и кыргызского языков в синхронном аспекте в плане соответствия их функций, а также их парадигма и логико-грамматическое ядро. Глава третья. (Параграфы 3.1,3.2,).

Результат 4. Соискателем определены структурные схемы элементарных предложений немецкого и кыргызского языков, определены их актанты и выявлены их семантические модели. Глава третья. (Параграфы 3.3,3.4, 3.5, 3.5.1).

Второй пункт. Степень обоснованности и достоверности каждого научного результата (научного положения), выводов и заключения соискателя, сформулированных в диссертации

Результат 1. Не новый, поскольку вопросы по сравнительно-сопоставительному языкознанию рассмотрены подробно в зарубежных и з отечественных теоретических источниках. Заслуга соискателя состоит только в анализе и обобщении идей, методов и принципов этих направлений науки.

Результат 2. Частично новый. Диссертантом показаны и определены общие и отличительные стороны элементарных предложений немецкого и кыргызского языков, которые также имеют место в исследованиях, посвященных простым предложениям. Данный результат раскрыт.

Результат 3. Частично новый. Соискателем определено логико-грамматическое ядро, парадигма, а также различия и сходства структуре элементарных предложений в синхронном сравнении. Данный результат раскрыт.

Результат 4. Новый. Соискателем выявлены различные семантические свойства составов элементарных предложений, определены их семантические модели в немецком и кыргызском языках. Данный результат обоснован и раскрыт.

Третий пункт. Практическая значимость полученных результатов это все есть авторефератах.

Четвертый пункт. Оценка внутреннего единства и направленности полученных результатов на решение соответствующей актуальной проблемы, теоретической и прикладной задачи Работа построена логически верно. Все главы подчинены общей проблеме и направлены на решение поставленной задачи. Выводы и результаты автора согласуются с общей целеустановкой работы. Общая целеустановка координирует структуру работы и обеспечивает её целостную организованность.

Подтверждение опубликования основных положений, результатов и выводов диссертации. Основные положения исследования нашли отражение в 12 публикациях соискателя начиная с 2016 по 2021 год.

Соответствие автореферата содержанию диссертации соответствует. Автореферат в целом, соответствует содержанию диссертации, поставленной в ней цели и задачам исследования, а также имеет идентичное резюме на кыргызском, русском и английском языках.

В диссертации имеются, однако, следующие недостатки и упущения:

1. В параграфе 3.5 Сүйлөмдүн семантикалык моделдери (на стр. 122-131) необходимо дать цитаты авторов только в оригинале, а не их переводы.

2. Имеет место повтор страниц: Стр.92 по 96 являются повтором стр. 70 по 74 . Необходимо их устранить.

3. Выводы по третьей исследовательской главе составляют только 1,5 стр.

4. Стр.88. Schade, aber ich muss schon gehen: Неправильный перевод: Кап, барганда жакшы болмок экен. Правильный: жаль, я должен уже идти.

5. Стр.91. Man hatte um 1 Uhr zu Mittag gegessen. Неправильный перевод неопределенно-личного местоимения, которое должно переводиться 3-им лицом мн.числа. Здесь же переведено первым лицом мн. числа. Хотя соискатель правильно утверждает, что это 3-ье лицо, мн.ч.

6. В параграфе 3 .5.1. “Немис жана кыргыз тилдериндеги элементардык сүйлөмдөрдүн семантикалык моделдери” (стр. 130) не даны их схематические модели.

7. В результатах исследования, которые были в указанном параграфе, не подытоживаются выявленные модели.

8. В работе дается только одна таблица моделей. Желательно дать рассмотренные в работе другие модели в виде таблицы.

9. Необходимо устранить логические, грамматические и орфографические ошибки.

Исходя из вышеизложенного, считаю, что диссертационная работа Узбековой Самары Муратбековны на тему: “Типология элементарных предложений в немецком языке (синхронное сравнение с предложениями в кыргызском языке)”-представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20- “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” может рекомендоваться к защите, после ее тщательного дополнительного пересмотра и исправлений.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., профессор К. З. Зулпукаров:
Эксперттердин пикирине карата диссертанттын жообун угалы.

Изденүүчү С. М. Узбекова: Чоң ыракмат сунуштарынызга, сын-пикирлеринизге. Ишимди өзгөртүп, жакшыртканга аракет кылам.

1) По первому замечанию

Все положения, учитывая Ваши замечания были пересмотрены.

2) Синтаксические процессы в простом предложении включает различные явления и структурные изменения, которые происходят в предложении.

Например:

1. Инверсия: изменения обычного порядка слов в предложении для выделения или изменения акцента.

Н: Ich gehe morgen ins Kino.

Morgen gehe ich ins Kino.

2. Параллелизм: Использование параллельных структур для подчеркивания аналогий или однотипности в предложении.

3. Управление и согласования: Согласование грамматических и синтаксических форм предложения.

3) По третьему замечанию: Повторы были убраны.

Были замечания на счет перевода. Переводы были перепроверены и при переводе на немецкий консультировалась с носителями немецкого языка.

Примеры на немецком были сокращены. Спасибо.

Төрага, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Урматтуу коллегалар бир эле сунуш түштү, биздин үч экспертибиз тең жогорку компетентүү адистер. Принципалдуу кеңештерин берип жатышат, иште жаңылыктар бар, жыйынтыктар бар, ишти оңдоп-түзөп чыгуу боюнча эксперттердин, диссертациялык кеңештин мүчөлөрүнүн айтылган сын-пикирлерин эске алып, диссертациялык ишиндеги айрым фактылары диссертант тарабынан кайрадан изилденип чыгып, кайрадан алдын ала коргоо болот. Анда урматтуу коллегалар, ушуга добуш берип койсоңуздаар.

Макул – 12 добуштан, каршы – жок, калыс – жок.

Ош мамлекеттик университети жана Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн К 10.22.648 диссертациялык кеңешинин отуруму

ТОКТОМ КЫЛАТ:

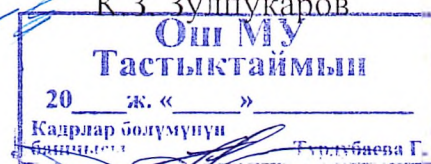
2.1. Алдын ала коргоодон айтылган сунуш, пикирлердин негизинде Узбекова Самара Муратбековнанын “Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)” деген темадагы 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштарма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишиндеги айрым фактылары диссертант тарабынан кайрадан изилденип чыгып, диссертациялык кеңештин кезектеги отурумда ошол сын-пикирлер боюнча кайрадан алдын ала коргоого сунушталсын.

2.2. К.10.648 диссертациялык кеңештин кезектеги отуруму 18-мартына коюлсун.

Диссертациялык кеңештин төрагасы,
филология илимдеринин доктору, проф.:

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты, доц.:

[Signature] Г.О.Ибраимова